

CONTINGENTIE

Alias Pyrrho

CONTINGENTIE

Waden door een moeras van filosofisch onbehagen.

Schrijver: Alias Pyrrho
Coverontwerp: Yan Krikke
ISBN: 9789402176001
© Alias Pyrrho 2018

Inleiding

De subtitel van dit boek: ‘Waden door een moeras van filosofisch onbehagen’, voorspelt niet veel goeds voor wie stevige grond zoekt voor zekerheden. Maar wie iets beweren wil heeft niets aan willekeur die door elke andere opvatting vervangen kan worden. Zo’n bewering is contingent en misschien alleen van waarde voor wie die overtuiging verkondigt, maar voor feitelijkheid is er waarheid nodig. Waarmee we al direct een gevoelig aspect raken dat het contingente verbergt door een psychologische invloed die zich schuilhoudt in het subject. Maar daarover later, eerst maar even helder maken wat we onder contingentie moeten verstaan. Wat is contingentie? Het is zowel een onschuldig als een zwaarwichtig begrip in de filosofie. Het betekent willekeurig en als zodanig vervangbaar voor iets anders. Van Dale schrijft: 'voorwaardelijk, dus afhankelijk van een bepaalde voorwaarden, noch accidenteel, zoals bij tijd en wijle toevallig of bijkomstig incidenteel. Zo gezien is het contingente van weinig belang en nauwelijks iets om aandacht aan te besteden. Het heeft in deze bijkomende betekenis nauwelijks gewicht en kan als zodanig door van alles vervangen worden, maar dat is schijnbaar zoals zal blijken. Het begrip komt vanuit het Latijn (contingentia) en is een woord dat op zichzelf contingent is in de lettertekens waarin het aan ons verschijnt. Met deze constatering begint de zwaarwichtige problematiek zich al af te tekenen, evenals het filosofisch onbehagen. Want als taal contingent is dan zakken we weg in een grond die niet stevig is, waardoor meningen en visies kunnen stranden in een onheilspellende

leegte. Een contingent woord betekent, dat het woord ook al draagt dat woord een betekenis, totaal anders in lettersamenstelling zou kunnen zijn. Dus een boom kan net zo goed htm genoemd worden of elk andere lettersamenstelling. Wat bijvoorbeeld blijkt uit de 6000 tot 7000 talen (afhankelijk van het meetellen van de dialecten) die er op de wereld te vinden zijn die een woord voor het object boom hebben. Ook in het kortste alfabet dat 12 tekens telt en het langste, zoals het Chinees 74 duizend. De bizarre vraag komt op: maakt dat de taal waardeloos als verwijzing naar de werkelijkheid? Dat zou een ondraaglijke doodsteek zijn voor de filosofie. Wat kunnen we dan nog zeggen? Daarbij komt de volgende vraag al snel op, of die willekeur voor de taal ook opgaat voor de betekenis en het begrip dat door het woord wordt opgewekt, of waarin het begrip in een web van connotaties, categorieën en connecties wordt gevat. Stel dat het woord rede contingent is, wat blijft er dan nog over van wat door kan gaan voor een redenering, die juist zekerheid beoogt? Of is een redenering niet aan woorden gebonden, maar aan logische gedachten? Maar gedachten duiden we in woorden, waarmee de taal verweven is met het denken. Zoals voor veel woorden geldt, zijn de daaraan verbonden begrippen niet zo strak afgebakend in definities, dat een betekenis niet enige speling voor interpretatie toelaat, zoals duidelijk wordt in synoniemen en connotaties, waar dan vaak discussie over losbarst wat de betekenis precies zou moeten zijn of waarom de vlag de lading niet helemaal dekt. Het woordenboek geeft voor het woord 'boom' wel negen variabele betekenissen. Ook de plaats van een woord in een zin bepaalt de betekenis en een tekst kan pas goed begrepen worden in de context van plaats en tijd. Indien begrippen

contingent zouden zijn en geen steun meer bieden om de werkelijkheid te duiden dan zinken we moedeloos weg in een peilloos filosofisch moeras. In dat geval doemt er een verontrustend idee van totale zinloosheid op, waarin de filosofie en alle beschreven kennis van wetenschappen wordt meegesleurd. Elk woord en elke gedachte verliest per direct de nodige grondslag die noodzakelijk is om zich met woorden en gedachten bezig te houden die via zintuiglijke registraties tot ons komen. Het denken wordt als een kaartenhuis dat door eigen kracht in elkaar stort, zonder enig fundament. Maar is dat zo? Het is toch tegelijkertijd intuïtief ondenkbaar dat de werkelijkheid zonder taal ook gelijk ondenkbaar zou zijn. Denken en waarnemen staan toch in principe los van de taal? Er zijn maar weinig dieren die zich van een soort primitieve taal bedienen, terwijl ze op grond van hun denkvermogen en kennis op elk moment juiste beslissingen nemen. Het is functioneel denken om aan levensvoorwaarden te voldoen, wat elk dier gegeven is, hetgeen blijkt uit de continuïteit van hun bestaan. Daarom is het ondenkbaar dat er geen grond bestaat dan alleen wat in taal te duiden is. Met andere woorden, het waarnemen en het denken zijn een product van de fysische oergrond die aan de taal voorafging. Ofwel, de grond van het denkbare moet buiten de taal liggen, maar hoe komen we daarachter dan alleen om te kunnen denken en communiceren in een door taal gevormde wereld? Staan we hier voor dilemma of een paradox? Als het kennen geen willekeur kan zijn, dan zullen we eerst het contingente moeten ontmaskeren, zodat het zich van die noodzakelijke grond onderscheidt. Kennen mag geen blinde greep in genormaliseerde maar willekeurige mogelijkheden zijn. Het kennende mag geen geaccepteerde

contingente fantasie-constructie zijn die als werkelijkheid doorgaat, maar die het niet blijkt te zijn. Als contingentie bestaat, dan is het tegengesteld aan noodzakelijkheid. Laten we in deze inleiding maar meteen in het diepe springen met twee fundamentele vragen: waar vinden we het contingente in de cognitieve evolutie? En nog essentiëler: waar vinden we de noodzakelijke grond? In de theorie van absolute noodzakelijkheid bestaat willekeurigheid niet en is alles onvervangbaar in de positie die het inneemt. Het is een gedachte die parallel loopt met gedetermineerdheid, wat betekent dat er niets in het universum is dat aan wetmatigheden ontsnapt. En bovendien voorstelbaar door causaliteit, zoals de dag van morgen. In de theorie van absolute contingentie zou juist niets noodzakelijk zijn en alles willekeurig vervangbaar. Deze gedachte geeft vrij spel aan het toeval dat het wetmatige ruimschoots zou overtroeven. Sterker, volgens sommigen is alles toeval. In deze versie zou het toeval zelfs noodzakelijk zijn. Toeval is niet helemaal gelijk te schakelen met contingentie. Toeval kennen we het beste aan het verassende, het onverwachte. Contingent zijn die entiteiten die wel bestaan, maar die niet noodzakelijk bestaan of substitueren en kwaliteiten die niet noodzakelijk inherent zijn, maar hoeven niet te verrassen. De bovenstaande stellingen zijn zwart/wit gesteld, dat laat de mogelijkheid open dat er mogelijk verhoudingen zijn in het noodzakelijke en contingente of toeval op een schaal van zeg nul tot honderd, waarin de willekeur met de noodzaak vermengd zijn (hierover later meer). Of de mogelijkheid dat contingentie en noodzakelijkheid naast elkaar bestaan. Zoals ook het toeval en het contingente. Het is zelfs nog denkbaar dat én verhoudingen én entiteiten van noodzaak

en contingentie naast elkaar bestaan. Het denken spitst zich vaak toe op het ene of het andere terwijl er in werkelijkheid emulsies zijn van mogelijke tegenstrijdigheden, zoals toeval en bepaaldheid. Van belang is dat we eerst die posities weergeven waarin het contingente en de noodzaak zich voordoen. Belangrijk, want het noodzakelijke geeft een stevige grond aan gedachten, daarentegen schuilt in het contingente een probleem. Want de filosofie buigt zich vanuit haar aard graag over vragen die de volle breedte van het denkvermogen - soms met moeite - aankan, maar liever het minst over vragen die de filosofie zelf in haar waarde zou aantasten, waarmee ze zichzelf de nek omdraait, zoals de contingentie van haar begrippenregister. Omdat de taal contingent is, en we hebben gezien dat dat het geval is, wat kunnen we dan nog zeggen over de rede? Wat toch het paradepaardje is van de filosofie. Ook in dit betoog over contingentie is de rede noodzakelijk om bij de harde grond te komen. Stel even dat ook betekenissen contingent zijn, wat kunnen we nog duiden? Of stel even dat alle begrippen contingent zijn, dan kunnen we het filosofische loket wel sluiten. Is er geen vaste grond dan mist elk woord het gezag over de werkelijkheid. Dit is wat dit boek wil onderzoeken en zo nodig afbakenen, zodat de contingentie een juiste en heldere positie krijgt naast, buiten of verweven met het noodzakelijke, indien dat bestaat. Verweven wil zeggen dat het contingente deel is van de noodzakelijkheid, waarmee de complexiteit toeneemt omdat het onderscheid daarmee afneemt of zelfs verdwijnt. Het contingente is in de filosofische geschiedenis allerminst een nieuw probleem. We treffen al een oude variant van de contingentiegedachte bij Thomas van Aquino, die stelt dat elk objectief ervaarbaar

ding (plant, dier, mens) iets toevalligs heeft, dat evengoed anders had kunnen zijn. Het heeft eigenschappen die daaraan toevallig toekomen (toevallen). Deze gedachte van Aquino gaat ervanuit dat het toeval geen noodzakelijkheid heeft. Het is de vraag of dat juist is en of contingentie hetzelfde is als toeval. Iets toevalligs kan contingent zijn, maar contingentie hoeft niet toevallig te zijn. Ook het existentialisme wijst op een vermeende contingentie van ons bestaan, dat bepaald zou zijn door louter toeval. Een gedachte die makkelijk leidt tot een relatieve zinloosheid. Nog een variabele op het begrip contingentie komt uit de economie en organisatie-wetenschap, met de stelling dat er zich verschillende omstandigheden kunnen voordoen en er niet één optimum-situatie is, maar dat het van de omgevingsfactoren afhangt wat in een bepaalde situatie de beste keuze is. Deze variabele laten we hier links liggen. En tot slot is er nog de logische contingentie, bijvoorbeeld de bewering "Alle echtgenoten zijn getrouwd" is noodzakelijk waar, maar "Alle T-Fords zijn zwart" niet, omdat dit toevallig is en dus ook anders had kunnen zijn, zodat deze propositie contingent is. De contingentie die hier beschreven wordt zullen we later nog wat scherper definiëren, dan komen we uit op drie vormen van willekeur, die pas duidelijk worden wanneer we de cognitieve evolutie volgen, een ontwikkeling van de eerste zenuwcellen tot aan het bewustzijn en de cultuur. Met dit onderzoek komen we tot de kern van contingentie en stellen we de vraag: Hoe kon het contingente tot bestaan komen? Maar om het antwoord daarop te weten zullen we toch eerst het noodzakelijke moeten onderzoeken om van daaruit een beeld te krijgen van wat er als niet noodzakelijk kon ontstaan.

Zintuigen en overleven.

Fysici vonden deeltjes, atomen, moleculen, elementen, waaruit de materie is opgebouwd en biologen vonden genen, eiwitten en cellen die het leven mogelijk maken. Het zijn zintuiglijke registraties van wetenschappers die hun bevindingen keer op keer bevestigd zagen met eigen ogen. De zeventien elementaire deeltjes volstaan om alle materie op te bouwen en de genetische code in het DNA bouwt met vier letters complexe levensvormen. Is dit de noodzakelijkheid waar het contingente tegenover staat? Wij mensen en uiteraard ook wetenschappers beschikken over zintuigen en verwerkingscapaciteit en de vraag is of we op die kwaliteiten kunnen vertrouwen. Kunnen zintuigen garanties geven voor de noodzakelijke grond? Het antwoord splitst zich uit in ja en nee. Het antwoord ja richt zich op het noodzakelijke en heeft als voorbehoud dat het daarmee het eenmalige, zoals het toeval en de persoonlijk waarneming uitsluit. Het zintuiglijke is niet ultiem en onder alle omstandigheden te vertrouwen, daarom dient het zintuiglijk waarneembare streng gecontroleerd te worden door een onafhankelijke verificatie. Het herhaalbare geeft garanties, maar waar komt het vertrouwen in het feitelijke vandaan? Hoe hard is de grond van de wetenschappelijke verificatie? Het antwoord nee op de vraag duidt op het contingente dat ruimte kreeg bij de komst van het bewustzijn. Dit is nu nog onduidelijk, maar de beide antwoorden hebben te maken met de kennis van de biologie en van de cognitieve en culturele evolutie. Deze drie disciplines moeten helpen duidelijk te maken dat de biologie een fysische grond geeft en dat de cognitieve evolutie met de komst van het bewustzijn niet alleen het

bewustzijn over het zintuiglijke heeft laten opleven, maar dat het ook het contingente in de cultuur heeft ingevoerd. Het is een diep besef dat we zonder kennis wat ronddwalen en we nauwelijks meer zijn dan op drift geraakte materie. Laten we daarom beginnen met de kennis van de biologie, omdat levend organisme kennis in zich draagt. Er zijn organismen die zonder zintuigen weten te overleven, dus ook die weten hoe te reageren op omstandigheden. Dat weten wij, omdat wij over zintuigen beschikken waarmee we die organismen in hun subsisteren kunnen volgen. Planten en bomen beschikken in hun genotype over de nodige signaalfuncties die kenbaar maken dat het blad kan vallen in het najaar om in het voorjaar weer in knop te komen. Het metabolisme van bomen en planten is gevoelig voor vocht, temperatuur, de elementen stikstof, fosfor, kalium, calcium, zwavel, ijzer en magnesium en de opname van koolzuurassimilatie door bladgroenwerking, oftewel door fotosynthese. Allemaal niet zintuiglijk voor de boom of plant, maar wel zintuiglijk geconstateerd met kennis van zaken door wetenschappers. Het zijn de chemische elementen die bijdragen aan het noodzakelijke, dat per genotype en per soort een bepaalde dosering met een soms ruime of smalle marge aan plasticiteit de bestaansvoorwaarde garandeert. Dit weten we door waarnemingen, waarbij in testen duidelijk werd, dat het onthouden van deze condities de planten of bomen liet sterven, waarmee de noodzakelijkheid voor leven werd bekrachtigd. Dit vermogen, om met kennis te kunnen reageren op natuurlijke feiten is evolutionair verworven door eeuwenlange reeks voorgangers, die deels nog altijd kenbaar zijn in het fossiele gesteente en deels nog leven. Vooreerst is daar als biologisch studieobject de evolutie, het

aanpassings- of mutatiemechanisme, die organismen in vele soorten heeft voortgebracht en die lijst bevat maar liefst 13.620.000 soorten, waarvan 9.800.000 die we thans dieren noemen, begiftigd met kennis. Het spectrum van soorten spreidt zich uit van eencelligen tot primaten en alles er tussenin. Ethologen bestuderen het gedrag van dieren en verbinden daar cognitieve conclusies aan. Onder meer dat dieren niet random reageren, maar volgens fenotypische behoeften. Moleculair biologen verdiepen zich in het zenuwcelweefsel om de werkzaamheid en verscheidenheid aan cellen en structuren te determineren. Genetici laten ons beseffen dat het genotype het fenotype voortbrengt waaronder de hersenen onderverdeeld in modules naar soort en functie tot op individueel niveau verschillend, inclusief het cognitieve vermogen. Neurologen en psychiaters weten bij uitval of beschadiging welke cognitieve functies bepaalde hersengebieden hebben en gaan dieper met hun onderzoek in op de opmerkelijke details. Cognitieve neurowetenschappers speuren met fMRI-scanners het brein af om zo veel mogelijk harde feiten over die modules te verzamelen die elk een eigen problematiek hebben in de totale complexiteit. De kennis en het kennismaken van dier en mens verspreidt zich daarmee over vele cerebrale circuits en verbindingen tussen de diverse hersenmodulen, of in elk geval bij de mens binnen de 52 Brodmanngebieden. Het gemiddeld aantal synapsen per neuron bedraagt naar schatting 4000, wat betekent dat de individuele kennis in totaal verspreid is over 4000×83 miljard neuronen; dat zijn tezamen minuscule kennis-puntjes, waarvan een klein deel, telkens als we iets denken te weten oplicht door neuronen en synapsen die in netwerken aaneengereggen worden. Wat tevens aangeeft hoe

onvoorstelbaar fijnmazig en uiterst complex kennis wordt opgebouwd en hoeveel immanente capaciteit er nodig is om denken en doen het samen te brengen. Daarvoor treffen we input- en outputneuronen aan die met de zintuigen en specifieke modules verbonden zijn, maar het merendeel van het hersenweefsel bestaat uit interneuronen waarvan de functies nog in studie zijn, wat eveneens geldt voor de gliacellen, waarvan al bekend is dat ze een verzorgende en beschermende werking hebben. Maar ook psychologen en sociologen komen met testen tot opvallende conclusies, die het denken onder meer opsplitsen in bewuste en onbewuste handelingen en bemerken hoe ratio en emotie elkaar in de wielen kunnen rijden of elkaar kunnen overlappen en versterken. En als laatste discipline noemen we de filosofie, die van oudsher het domein van de geest claimde. De filosofie maakt dankbaar gebruik van deze feiten en verzamelt alle bovenstaande disciplinaire gegevens met een poging een logische eenheid te smeden in die ongekende complexiteit. Maar de filosofie stelt ook vragen over al die stellingen die de wetenschappen aanreiken. Sommige filosofen vragen zich af in hoeverre het waarneembare betrouwbare informatie verschaft. Mogen we uitgaan van wat we zien en ondervinden? En biedt het zintuiglijke een grond voor noodzakelijkheid? De bevestiging op deze vraag reikt 9.800.000 bewijzen aan dat zintuiglijke registratie betrouwbaar is en wel over een periode van 500 miljoen jaar. Elk dier weet via zintuigen het leven in stand te houden. Het is een onbetwistbaar feit dat deze overlevingscapaciteit van organismen met zintuigen het vertrouwen bevestigt, dat zintuiglijke waarneming de grondslag voor feiten kan vaststellen. Miljarden dieren gaven door de eeuwen heen het

bewijs voor vaste grond door middel van zintuigen. Het waarnemen van dit waarnemen biedt tevens een grond voor noodzakelijkheid. Vanuit deze filosofische benadering van betrouwbaarheid gaan we stap voor stap de evolutionaire route van het complexe weten betreden met geverifieerde feiten door waarnemingen. Het is allemaal zintuiglijke kennis dat eens een begin heeft gehad en dat door soortvorming en diversiteit in biotopen in kwaliteit en kwantiteit is gemodificeerd. Tot aan de cognitieve evolutie van Homo sapiens en soortgelijke mensachtigen, zoals Neanderthalers en Denisova-mensen. De centrale vraag: waar vinden we noodzakelijkheid dringt zich na deze conclusie niet meer op: we kunnen vertrouwen stellen in de zintuiglijke waarnemingen en de kennis van noodzakelijkheden. Welke kennis is dat? Het antwoord op deze vraag zal de rest van dit boek beslaan, waarmee we het contingente kunnen gaan onderscheiden.

Toeval en bepaaldheid.

In de ecologie van levende organismen zien we dat elk biologisch aspect een afhankelijkheidsrelatie heeft met het totaal van een biotoop. Soms is die afhankelijkheid groot, soms klein, gezien in het totaal aan invloeden. De biotoop is echter niet afhankelijk van elke organische inbreng, maar elk organisme wel in een bepaalde mate. Ogenschijnlijk is er weinig toeval te vinden in dit relatief gesloten systeem; dat relatief is omdat alle biotopen aaneengesloten als grotere habitat weer een dragend systeem vormt voor elke biotoop met een relatieve afhankelijkheid. Die relativiteit verschilt sterk en is soms uiterst gering, zoals de afstand van de aarde tot de zon weinig speling toelaat. Hetgeen al duidelijk wordt door seizoenen, met barre koude en verzengende hitte, door een lichte wenteling van de aarde. Een afhankelijkheid die weer bepaald wordt, wat de organismen betreft, door de plasticiteit van het genotype. Er zijn planten die heel weinig vocht en zonlicht nodig hebben, anderen juist veel. Zo geldt dat ook voor de temperatuur, waarbij het overschrijden van grenzen desastreus is voor elk organisme, maar die grenzen liggen bij elk fenotype weer anders. Ecosystemen zijn zo bezien een web van wederzijdse noodzakelijkheden waarin het toeval in grote mate wordt bepaald door de omvang van de complexiteit. Twee toevalsfactoren kunnen we belichten. Dat is ten eerste de bevruchting met DNA van het relatief 'vreemde' DNA door kruising binnen de soort. Die synthese van mannelijke en vrouwelijke genen zijn toevallig in hun gezamenlijke ontmoeting en unieke samenstelling, maar noodzakelijk binnen het tot standhouden van de soort. Het toeval en de bepaaldheid binden zich tot een noodzaak en

elke andere combinatie brengt andere unieke nakomelingen voort waarin de noodzakelijkheid zich afwikkelt. De stukjes DNA die coderen voor een erfelijke eigenschap in menselijk genotype bestaan uit ongeveer 25.000 genen die van beide ouders worden samengevoegd. Die genen zijn vervolgens een blauwdruk voor de productie van eiwitten, waarna de cellen van het lichaam de eiwitten aanmaken waar ons lichaam uit is opgebouwd; dus op basis van de genetische codes op het DNA. Hormonen bestaan uit eiwitten, enzymen bestaan uit eiwitten, spieren bestaan uit eiwitten. Kortom: ons lichaam bestaat voor een groot gedeelte uit eiwitten. Gevoelens worden ook gereguleerd door eiwitten. Mensen die worden geknuffeld, of die een schouderklopje krijgen produceren oxytocine en dat is het hormoon dat geproduceerd wordt in de hypofyse met een aantal functies, waaronder contractie van glad spierweefsel. Het in de hypofyse geproduceerde oxytocine bindt zich aan de receptoren in de hersenen. Daarin blijkt oxytocine een belangrijke rol te spelen bij het verbinden van sociale contacten met gevoelens van plezier. Al met al, het hormoon speelt een centrale rol bij liefde, vriendschappen en romantische interacties, evenals bij seksualiteit waarin nieuw leven wordt geboren. Dit alles is geen afspelen van een draaiboek maar van een interactie met de omgeving die het hormooncomplex activeert. Wat is de conclusie van dit gegeven? De omgeving is voor het individu een toevalsfactor maar ook een noodzaak om te bestaan en het resultaat van waarneming en uitwerking van biologische of chemische wetmatigheden, zoals liefde en voortplanting. In dit voorbeeld gaat toeval en noodzaak hand in hand. Een tweede voorbeeld van toeval zien we in bewegingen. Nemen we een